

Dubbel brede huizen in de achttiende-eeuwse Wijnstraat

Huizen waarin je als vooraanstaande familie gezien mag worden

door Sara Graansma

Het rijke verleden van de Wijnstraat is tegenwoordig nog terug te zien aan de vele imposante, dubbel brede, achttiende-eeuwse panden. Dit zijn brede huizen, die op de plaats van meerdere smalle woningen tot stand zijn gekomen. Dit fenomeen is al door R. Meischke in *Huizen in Nederland, Zeeland en Zuid-Holland* (1997) beschreven. Hierin stelt Meischke dat de bebouwing in de Dordtse Wijnstraat en Voorstraat, de twee hoofdstraten van de stad,

uit smalle verouderde panden bestond. Volgens Meischke was het in de achttiende eeuw betaalbaar om in deze straten drie tot vijf huisjes te verwerven en op de plaats daarvan een vijf tot zeven vensterassen breed pand neer te zetten. Als voorbeeld noemt hij het West Indisch Huis (Wijnstraat 87).¹ Gedurende het onderzoek heeft de stelling van Meischke, die niet verder uitgewerkt en onderbouwd is, als uitgangspunt gediend. De achttiende-eeuwse verbreding van de huizen is vanuit verschillende (architectuurhistorische) invalshoeken benaderd. Aangezien de Groenmarkt en Grotekerksbuurt in de achttiende eeuw tot de Wijnstraat behoorden, zijn deze straten ook in het onderzoek opgenomen.

Wijnstraat 87, het West Indisch Huis

Een achttiende-eeuwse groeisput en trotse woningbezitters

Naar aanleiding van een inventarisatie van de achttiende-eeuwse panden aan de Wijnstraat, Groenmarkt en Grotekerksbuurt is gebleken dat er maar liefst zestien dubbel brede achttiende-eeuwse woonhuizen in deze straat aanwezig zijn. Hierin is een aanzienlijke stijging ten opzichte van voorgaande eeuwen waar te nemen. In de zestiende en in de zeventiende eeuw zijn maar twee van dergelijke panden tot stand gekomen. In de achttiende eeuw neemt dit fenomeen dus een vlucht, dat nog tot in de negentiende (vijftien dubbel brede huizen) en in mindere mate in de twintigste eeuw (elf voorbeelden) voortduurde.

De meeste eigenaren van de achttiende-eeuwse, brede woonhuizen bekleedden een regentenfunctie. Het patriciaat vormde met de start van het tweede stadhouderloze tijdperk in 1702 de dominante machtsfactor in de Republiek. De regentenfuncties werden binnen een aantal families verdeeld, waardoor zij de macht wisten te behouden. De bestuurders wilden door middel van luxueuze huizen, waarbij het dubbele woonhuis de meest aanzienlijke was,

hun macht en prestige uitstralen.² Door hun functie konden ze zich een dergelijk huis, dat met een grondige verbouwing of nieuwbouw gepaard ging, veroorloven.³ Bovendien heeft een aanzienlijk deel van het Dordtse patriciaat in de achttiende eeuw een regentenfunctie met een handelsfunctie gecombineerd.⁴ Zo was Hendrik Braets, bewoner van Wijnstraat 82-86, naast patriciër, bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Hugo Eelbo (Groenmarkt 21) was burgemeester en bewindhebber van de VOC. Dergelijke nevenfuncties waren zeer lucratief. Naast patriciërs, bleken ook onder andere welvarende koopmannen de trotse bezitters van brede panden. Een voorbeeld hiervan is Frederik Wilkens, suikerraffinadeur en eigenaar van het West Indisch Huis. Gijsbert Beudt, een arts, was verantwoordelijk voor de verbouwing van Huis Roodenburch (Wijnstraat 153).⁵

Portretten van Hendrik Braets (1702-1741) en Margaretha Eelbo (1704-1773), eigenaren van het pand aan de Wijnstraat 82-86

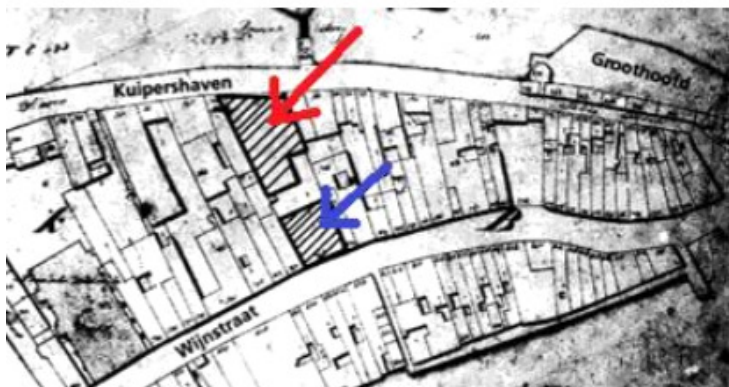
In de eerste helft van de achttiende eeuw werden veruit de meeste dubbel brede panden gerealiseerd. De politieke en economische situatie was in deze periode dan ook redelijk gunstig voor de regenten en koopmannen. Het is echter niet zo vanzelfsprekend dat men zich in de tweede helft van de eeuw dubbel brede huizen kon veroorloven. In deze periode werd de positie van de Republiek, en daarmee de betrekkingen van de regenten, steeds wankeler. De Franse troepen trokken de Republiek in en er kwam steeds meer oppositie tegen de regentenoligarchie. In 1781 kwam de eerste democratische beweging op gang en in 1795 werd Dordrecht door de Franse troepen ingenomen. Deze gebeurtenissen waren zeer nadelig voor de regenten - het Dordtse stadsbestuur raakte haar autonomie kwijt.⁶ Door deze nadelige situatie is het des te opvallender dat alle brede panden die in de tweede helft van de achttiende eeuw gerealiseerd zijn, na 1775 zijn gebouwd of samengevoegd. Mogelijk daalden in deze periode de huizenprijzen, waardoor het mogelijk werd meerdere panden op te kopen. Tevens zou overerving een verklaring kunnen vormen. De regentenfamilies hadden door de eeuwen heen, onder andere in vastgoed, veel kapitaal vergaard. Dit zijn echter speculaties. Om voor dit fenomeen sluitende verklaringen te kunnen leveren, is nader onderzoek naar de huizenmarkt en het kapitaalbezit van achttiende-eeuwse Dordtse inwoners gewenst.

Drie categorieën dubbel brede huizen

De achttiende-eeuwse, dubbel brede huizen zijn niet allemaal op dezelfde wijze tot stand gekomen. Dit type woning is in drie categorieën op te delen. Deze categorieën zullen aan de hand van enkele voorbeelden nader worden toegelicht. De eerste categorie bestaat uit nieuwbouwwoningen en behoort daarmee tot het duurste segment. Oude, naast elkaar gelegen woningen werden gesloopt en op de leeggekomen grond is vervolgens een nieuw, breed huis gebouwd. De meeste brede panden zijn daarentegen samengevoegd. Meerdere smalle, naast elkaar gelegen woningen zijn, onder andere dankzij doorbraken in de bouwmuren, met elkaar verbonden. Dit was een goedkopere optie dan de eerder genoemde nieuwbouwprojecten, aangezien bouwdelen zoals muren en vloeren, vaak gehandhaafd bleven en hergebruikt.⁷ Het is dan ook niet vreemd dat de meeste dubbel brede panden aan de Wijnstraat, ondanks de welvarendheid van de bewoners, tot deze categorie behoorden. Tot slot is gebleken dat al voor de achttiende eeuw samenvoegingen hebben plaatsgevonden. Dit is onder andere het geval bij twee woningen, namelijk Huis Roodenburch (Wijnstraat 153), dat in de zestiende eeuw is samengevoegd en de in 1655 samengevoegde woning aan Wijnstraat 121. Daarentegen is huis De Onbeschaamde (Wijnstraat 123) een nieuwbouwpand uit 1650, dat op de plaats van meerdere kavels is gebouwd.⁸ De woningen uit deze derde categorie zijn dus al eerder verbreed, maar hebben in de achttiende eeuw cosmetische aanpassingen ondergaan, waardoor zij aan het eigentijdse modebeeld voldeden. Enkel de voorgevel van De Onbeschaamde is in de oude, zeventiende-eeuwse staat bewaard gebleven.

1 Nieuwbouw

Een bekend, achttiende-eeuws nieuwbouwproject vormt het eerder genoemde West Indisch Huis (Wijnstraat 87). De suikerraffinadeur Frederik Wilkens kreeg drie naast elkaar gelegen woningen in handen en liet deze slopen. Hier kwam het huidige pand voor in de plaats, dat als zijn woning ging dienen. De voorheen inpandige raffinaderij werd achter de woning, in drie naast elkaar gelegen panden aan de Kuipershaven gevestigd.⁹ In de achttiende eeuw werd het niet meer gepast geacht om goederen of productieprocessen in de woning zelf te laten plaatsvinden. Deze functies werden nog wel in de nabijheid van de woning gevestigd,

maar er ontstond een duidelijke scheiding tussen werk en wonen.¹⁰

Detail kadastrale kaart van 1832. De rode pijl geeft de bedrijfsgebouwen aan de Kuipershaven en de blauwe pijl het woonhuis aan de Wijnstraat 87 weer.

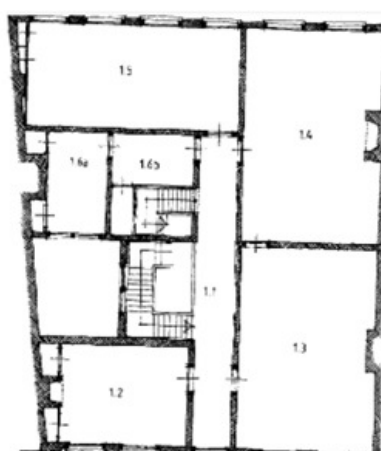
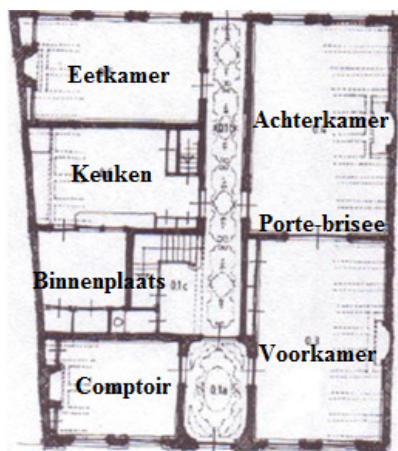
Het pand is symmetrisch opgebouwd en kent een typerende kamerindeling. De gang is

centraal in het midden van het pand gesitueerd. Alle ruimtes aan de linkerzijde van de gang vormen de gebruiksvertrekken, waaronder het comptoir (kantoor), een trappartij, binnenplaats, keuken en eetkamer. Aan de rechterzijde bevinden zich de representatieve vertrekken, bestaande uit een voor- en achterkamer (kamers-en-suite), die door middel van een porte-brisée, een dubbele deur, met elkaar verbonden zijn.¹¹ Op de eerste verdieping zijn de slaapkamers, een kabinet, garderobe en een diensttrap naar de zolderverdieping. De zolderverdieping werd enkel door het personeel betreden. Deze etage werd in de achttiende eeuw gebruikt als leefvertrek voor het personeel en was tevens een opslagplek voor huishoudelijke spullen.¹² De panden aan de Wijnstraat 82-86 (nieuwbouw in 1735) en Groenmarkt 17 (ca. 1790) kennen ook een dergelijke, symmetrische plattegrondindeling.

Interieur van de kamers-en-suite, Wijnstraat 82-86. De linker foto toont de porte-brisée, die toegang tot de achterliggende kamer verschaft.

In Utrecht, de huizen binnen de singels, scharen Dolfin, Kylstra en Penders deze panden en hun typerende vertrekindeling tot het vierkante, dubbel brede pandtype. In tegenstelling tot de Utrechtse vierkante huizen, waren de keukens in de Dordtse woningen op de begane grondverdieping gesitueerd. De keuken werd over het algemeen bij dit huistype in de kelder of in een speciale aanbouw gevestigd.¹³ In Dordrecht komt dit nauwelijks voor, aangezien de kelders buitendijks periodiek onderlopen.

Reconstructietekening met de vertrekindeling van de begane grond en de eerste verdieping, Wijnstraat 87, ca. 1735, tekening A. van Engelenhoven.

Wat betreft de vertrekindeling van het vierkante huistype, is het pand aan de Groenmarkt 21 een vreemde eend in de bijt. Het huis werd in 1722 opgeleverd en kwam in het bezit van burgemeester Hugo Eelbo. In tegenstelling tot de andere panden uit deze categorie, is deze woning niet symmetrisch opgebouwd. Dat het toch een nieuwbouwproject en geen samenvoeging van een aantal oudere panden betreft, blijkt uit overeenkomsten die Eelbo met zijn burens opstelde. Eelbo verplichtte zich hierin het buurhuis tijdens de bouw voldoende te stutten en er later weer een muur van twee voet breed tegenaan te zetten. Alle oude constructiedelen van de oorspronkelijke panden, waaronder de bouwmuren, zijn verwijderd.¹⁴

2 Samenvoegingen

Naar samengevoegde woonhuizen is minder uitgebreid onderzoek is gedaan. Hierdoor is er minder bekend over onder andere de achttiende-eeuwse eigenaren en de wijze waarop zij de kavels hebben verworven. Tevens zijn de huizen uit deze categorie vaak niet meer in de oude staat bewaard gebleven. Waarschijnlijk hebben deze woningen niet de status en uitstraling, die de achttiende-eeuwse nieuwbouwpanden wel hebben. Bovendien kenmerken deze panden zich dankzij de samenvoeging, in tegenstelling tot de meeste nieuwbouwpanden, door een veelal symmetrische indeling en gevelopzet. Voorbeelden van dergelijke panden zijn de huizen aan de Groenmarkt 73-83 en Wijnstraat 137-139. Bij de samenvoeging werd uitgegaan van de bestaande bouwmuren, ruimtes en trappartijen. Hierdoor bevatten veel van dit soort woningen kamers van verschillende afmetingen, die op soms onlogische plekken zijn gesitueerd. Bovendien is er, doordat er met de bestaande situatie van de oude woningen rekening werd gehouden, voor deze categorie geen eenduidige, kenmerkende plattegrond te schetsen. Ondanks dat de gevel vaak de asymmetrische opzet van de woning weerspiegelt, wordt dit zoveel mogelijk verhuld. Dit is onder andere bij de woning aan Wijnstraat 137-139 het geval. Doordat de middelste traveeën dezelfde omlijsting hebben gekregen, kreeg de gevel een symmetrische aanblik.

Gevel Wijnstraat 137-139.

De achttiende-eeuwse eigenaar van dit pand was tevens de meest vermogende bewoner van de Wijnstraat in 1716, namelijk Simon Muys van Holy. Hij betaalde in dat jaar het hoogste bedrag aan familiegeld, een Hollandse heffing op vermogen en inkomen. Naast regent was hij 'Ontvanger Generaal over de Grafelijkheids tollén van Geervliet' en rond 1700 heeft hij de panden Mariënborch en De Clock (Wijnstraat 137-139) laten samenvoegen.¹⁵ Contrasterend met de datum van samenvoeging, is de Lodewijk XVI -stijl waarin de gevel is gedecoreerd. Deze stijl werd vooral tussen 1770 en 1800 gebruikt, minimaal zeventig jaar na de samenvoeging. Het lijkt aannemelijk dat bij de samenvoeging eerst de oorspronkelijke gevels gehandhaafd zijn gebleven en dat deze pas later door een meer modieuze voorgevel zijn vervangen. In tegenstelling tot de later geplaatste gevel, is het interieur direct na de samenvoeging in Lodewijk XIV -stijl gedecoreerd.

3 Cosmetische aanpassingen

Huis Roodenburch en het pand aan de Wijnstraat 121 zijn al voor de achttiende eeuw samengevoegd. Huis De Onbeschaamde verrees in de zeventiende eeuw op de plaats van meerdere oudere woningen, die hiervoor zijn gesloopt. Kenmerkend voor deze categorie is dat de panden in de achttiende eeuw cosmetische aanpassingen hebben ondergaan. Een opvallende gemeenschappelijke eigenschap is dat de panden door de achttiende-eeuwse eigenaren niet aangekocht, maar geërfd zijn. Zij verkregen deze panden zonder grote kosten, waardoor zij waarschijnlijk financieel in staat zijn geweest om de panden volgens de laatste mode te laten 'restylen'. Het restylen betrof over het algemeen zowel het interieur als het exterieur, met uitzondering van de zeventiende-eeuwse gevelpartij van De Onbeschaamde. Deze gevelpartij was imposant genoeg, om te behouden. Bovendien was de zeventiende-eeuwse gevel, met het blote jongetje in het timpaan, de winnaar van een wedstrijd tussen drie broers Van Beveren en had voor velen dus ook historische waarde. Binnen deze categorie is het opvallend dat de voorachttiende-eeuwse vertrekindeling gehandhaafd bleef en door middel van kleine aanpassingen up-to-date is gemaakt. Zo zijn de oorspronkelijke voor- en achterkamer door de plaatsing van een porte-brisée met elkaar verbonden, waardoor kamers-en-suite werden gerealiseerd.

Huidige voorgevel Wijnstraat 123 en de onbeschaamde naakte putto in het fronton, met de wapenschilden van het echtpaar Van Beveren. Vereniging Hendrick de Keyser, 2012.

Decoraties volgens de laatste modetrends

De panden uit alle drie de categorieën werden volgens de laatste mode gedecoreerd en ingericht en dat was de Lodewijkstijl. De representatieve vertrekken, waaronder de kamers-en-suite, waren rijkelijk gedecoreerd en in dure materialen uitgevoerd. De vertrekken op de eerste verdieping waren beduidend soberder gedecoreerd, ondanks dat slaapkamers in de achttiende eeuw nog steeds een aanzienlijke representatieve waarde hadden. Waarschijnlijk heeft deze soberheid te maken met het feit dat de kamers op de eerste verdieping waren en daardoor niet in het gezichtsveld van het bezoek lagen. De noodzaak tot decoratie was daardoor aanzienlijk kleiner.

Over het algemeen zijn de samengevoegde panden minder uitbundig gedecoreerd dan nieuwbouwhuizen. Opvallend is dat in alle drie de categorieën de stijl waarin de gevel is gerealiseerd, niet altijd correspondeert met de interieurafwerking. Veelal vonden er latere aanpassingen aan het interieur plaats. Deze aanpassingen werden aan het al bestaande Lodewijkinterieur toegevoegd, waardoor er soms meerdere Lodewijkstijlen in een vertrek terug te vinden zijn. Zo werd het trappenhuis in het West Indisch Huis pas tien jaar na de oplevering gestuukt.¹⁶ Vooral bij samengevoegde woningen is regelmatig een grote scheiding tussen de decoratie van de gevel en de inrichting te zien. Mogelijk was het voor de eigenaren financieel niet haalbaar om de panden samen te voegen en zowel het interieur als het exterieur in een keer van een nieuw uiterlijk te voorzien.

Tot slot

Uit dit onderzoek is gebleken dat de panden in de achttiende-eeuwse Wijnstraat zich op verschillende wijzen tot brede huizen hebben ontwikkeld, die onder drie categorieën geschaard kunnen worden:

1 – volledige nieuwbouw

2 – samenvoeging van bestaande panden met gedeeltelijk behoud van oudere panden

3 – cosmetische aanpassingen van oudere panden (samengevoegd in de zestiende of zeventiende eeuw) waarbij exterieur en/of interieur enigszins 'gerestyled' werden in de achttiende eeuw.

De indeling van huizen uit categorie 1 is symmetrisch en geheel volgens de achttiende-eeuwse mode, met als Dordtse variant dat de keukens niet in de (te natte) kelders gesitueerd waren, maar op de begane grond. De vertrekindeling in de categorieën 2 en 3 heeft zich aangepast aan de al bestaande indeling van de huizen. Omdat wijzigingen gedurende de hele achttiende eeuw voorkwamen, treffen we verschillende Lodewijkstijlen naast en door elkaar aan in de panden.

De verbreding van de woningen was een breed gedragen fenomeen onder de achttiende-eeuwse, welgestelde burgers. De wijze waarop de verbreding plaatsvond, is wel zeer verschillend en hing af van de wijze waarop de kavels werden verworven en van de vertrekindelingen en interieurstijlen die in de mode waren.

Over de auteur

Sara Graansma rondde in 2011 haar studie Kunstgeschiedenis aan de Universiteit Leiden af. In het collegejaar 2011-2012 studeerde zij Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg aan de Universiteit Utrecht. Voor deze Master liep zij stage bij Monumentenzorg & Archeologie van de gemeente Dordrecht. De studie naar de verbrede achttiende-eeuwse woningen in de Dordtse Wijnstraat vormde het afstudeeronderzoek. Dit artikel beschrijft de belangrijkste onderzoeksresultaten die in de thesis zijn verwoord. De studie is inmiddels succesvol afgerond.

Verantwoording afbeeldingen

- Informatiesysteem Simon Monumenten, Gemeente Dordrecht
- *Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed*
- *Vereniging Hendrick de Keyser*, 26 april 2012
- A. Balm-Kok, *De schouwburg aan de Wijnstraat, thans Pandora. Wijnstraat 82-86 te Dordrecht*, Dordrecht 2010, p. 7
- A. van Engelenhoven, 'Een groot en deftig heerenhuis aan de Wijnstraat, herinneringen aan vervlogen dagen waarin degelijkheid en kunstzin zoo dikwijls samengingen', *Dordtse Huizen* (2000) nr. 6, p. 3, 8 en 13

¹R. Meischke, H.J. Zantkuijl en P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland, Zeeland en Zuid-Holland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle 1997, p. 120.

²A. van Engelenhoven, 'Een groot en deftig heerenhuis aan de Wijnstraat, herinneringen aan vervlogen dagen waarin degelijkheid en kunstzin zoo dikwijls samengingen', *Dordtse Huizen* (2000) nr. 6, p. 3.

³W. Frijhoff, H. Nusteling, M. Spies, *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*, Hilversum 1998, p. 26-27.

⁴Frijhoff, Nusteling en Spies 1998 (zie noot 3), p. 218.

⁵E. van Heiningen en C. Sigmond, 'De huizen Roodenburch en Henegouwen', *Oud-Dordrecht* (2006) nr. 1, p. 38.

⁶Frijhoff, Nusteling en Spies 1998 (zie noot 3), pp. 31-37.

⁷H. Rottier, *Onderdak. 5000 jaar wonen in de Lage Landen*, Amsterdam 1988, p. 143.

⁸Van Heiningen en Sigmond 2006 (zie noot 5), pp. 36-39; M. Benjamin, 'De wedergeboorte van twee eeuwen oude huizen. Nieuwe parel aan ketting Wijnstraat', *AD de Dordtenaar* 3 maart 2001; Meischke, Zantkuijl en Rosenberg 1997 (zie noot 1), pp. 277-280.

⁹J. van de Maas, 'Het heerenhuis Wijnstraat 45', *Dordrechtse Courant*, 22 april 1916.

¹⁰J. ten Hove, *Historie van huis en haard*, Overijssel 1996, p. 63; P.M.M. Klep en A.J. Schuurman, *Wonen in het verleden. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie*, Den Haag 1987, p. 207.

¹¹Van Engelenhoven 2000 (zie noot 2), pp. 8-13.

¹²Van Engelenhoven 2000 (zie noot 2), p. 14.

¹³M.J. Dolfin, E.M. Kylstra en J. Penders, *Utrecht, de huizen binnen de singels. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, 's-Gravenhage 1989, p. 291.

¹⁴M.E. van Rijn en P.G. van Druenen, 'Tot conservatie ende vermeerderinghe van de neogotie', Dordrecht 1988, p. 14.

¹⁵E. van Heiningen, *Zes eeuwen wonen aan de Wijnstraat. Onderzoek naar de bouw- en bewoningsgeschiedenis van Wijnstraat 137-139 te Dordrecht*, Alphen aan de Rijn 1997, p. 14.

¹⁶Van Engelenhoven 2000 (zie noot 2), pp. 9-10.